

OSMANLI TARİHİNİN KAYNAKLARI HAKKINDA BÂZİ DÜŞÜNCELER

Midhat Sertoğlu

Bugün yeniden bir Osmanlı Tarihi yazılacak olsa, garb dünyasında son yirmi beş seneden beri gelişen ve yerleşen yeni tarih telâkîsini ve garb tarihçilerinin çalışma metodlarını kabul etmek nasıl bir zaruretse, Osmanlı Tarihi için pek çok şeyler vaad eden ve büyük ölçüde henüz bâkir bulunan, şimdiye kadar Osmanlı Târîhi üzerinde araştırmalar yapmış olanların kısmen icab ettiği kadar ve kısmen ise maalesef hiç istifade etmemiş oldukları bir çok kaynaklara baş vurmak ve onları belli metodiyle ve yeni tarih anlayışına göre en ince taferruatına kadar ve tamamen yeni bir tedkik ve tahlile tabi tutmak da aynı şekilde kaçınılmaz bir zarurettir. Bunun yanında şimdiye kadar bol böl istifade edilmiş ve artık klâsikleşmiş kaynakların da mutlaka yeniden kontrola ve pek çoğunun ham malzeme olmaktan kurtarılarak tarih yapıcısının sür'at ve itimadla istifade edebileceği hale getirilmesine şiddetle ihtiyac vardır. İşte bu şartlar tahakkuk etmedikçe bir Osmanlı tarihi yazmak uğrunda harcanan gayretlerin beklenen semereyi vermemeleri zarurî bir neticedir.

Aslında mücerred mânâda bir Osmanlı Tarihi'nin yazılamıyacağı da ayrı bir konudur. Şübhesiz ki bunun gibi tekbaşına bir Fransa, bir Almanya, bir İngiltere veya bir Romanya, bir Yugoslavya tarihi de yazılamaz. Esasen bu nevi' çalışmalar garb âlimleri tarafından artık terk edilmiş bulunuyor. Milletlerin mukadderatında değil komşu milletlerin, havza milletlerin ve havza milletler gruplarının ne büyük tesirler icra ettiğini ve tarihlerinin seyrinde müşterek siyasî, ictimâî, iktisadî alâka ve menfaatlerin nasıl daima birinci derecede roller oynadığını izaha lüzum yoktur. Diğer bir yazımızda da belirttiğimiz gibi, meselâ Osmanlı Tarihini aneak «... Derece derece Akdeniz, doğu ve batı Avrupa, yakın ve uzak şark tarihlerinin ve nihayet dünya tarihinin unumî çerçevesi içinde mutalâa ve bütün dünya hadiselerinin

oluşu arasında kendi payına düşen ve bu hadiselerin izahına yarayan ehemmiyet ve hususiyetiyle ele almak bir şey ifade eder¹.

Bugün Osmanlı Tarihi üzerinde araştırmalar yapmak veya bu sahada terki bî bir eser meydana getirmek isteyenlerin başvurmağa mecbur buldukları kaynakları üç grup halinde toplayabiliriz.

A : Bugüne kadar bu sahada çalışmış olanların daima başvurdukları klâsik kaynaklar.

B : Şimdiye kadar kendilerinden hiç istifade edilmemiş olan bâkir kaynaklar.

C : Şimdiye kadar kendilerinden kısmen ve kifayetsiz şekilde istifade edilmiş olup muhtevâlarının büyük kısmı bâkir olan kaynaklar.

Şimdi, bunların üzerinde teker teker duralım :

A : Yazımızın başında belirtmiş olduğumuz gibi bugüne kadar bol bol istifade edilmiş ve artık klâsikleşmiş olan Osmanlı Tarihi kaynakları, aslında sür'at ve emniyetle istifade edilebilir halde değillerdir. Bunların başında gelen kitab halindeki yerli kaynaklarımızın henüz kâfi derecede ilmî bir tedkik ve tahlile tabî tutularak tenkîdî tab'ıları meydana getirilmemiştir. Bu yüzden, matlub evsafı hâiz kaynak vasfını taşımaktan çok uzaktırlar. Dâima baş vurulan bu kaynaklardan basılı olanlarıyla yazma nushaları arasında umulmıyacak derecede farklar vardır. Bu tab'ılar, hemen dâima hiç bir ilmî endişe gözetilmeksizin lâlettayin bir nüshanın üstünkörü makineye verilmesinden meydana gelmiştir. Bu bakımdan henüz inşacının işine yaramayacak kadar ham malzeme mahiyetindedirler. Şu halde bunlar hakkında ilk yapılacak iş, itimada hiç bir şekilde şayan olmayan matbu'larını yok farzederek hepsinin tahlilî ve tenkîdî tab'ılarını meydana getirme işiyle tarih yardımcılarını - bir seferberlik ruhiyle - vazifelendirmek ve bu pek mühim işi bir an evvel sona erdirmektir.

Bahsettiğimiz bu kaynaklar içinde bu şekilde tab'ları yapılması icab edenleri şöyle sıralayabiliriz :

1. İdris i Bitlisi, *Heşt Bihişt*, Nur-ı Osmaniye Ktb. nu 3078.

2. Kemalpaşazâde Ahmed Şemsüddin, *Tarih-i Âli Osman*, Ali Emirî Ktb. nu. 28-32; bu eserin 10. cildi olan *Mohacnâme*'nin bir nüshası için bk. Fatih Ktb. nu. 4221.

3. Muslihüddin Lâîf, *Mir'atü'l-edvar ve mirkatü'l-ahbar* (Farsça), Ayasofya Ktb. nu. 3085; Hüsrevpaşa Ktb. nu. 345/7.

¹ Midhat Sertoğlu, *Türk tarihçiliğini tehdid eden tehlike*, Vatan gazetesi, İstanbul, 13 Mart 1954.

4. Celâl-zâde Mustafa Çelebi, *Tabakatü'l-memâlik ve derecatü'l-mesâlik*, Ayasofya Ktb. nu. 3296, Es'ad Efendi Ktb. nu. 2315².
5. Ramazan-zâde Mehmed Paşa, *Nişancı tarihi*, 1862 senesinde İstanbul'da basılmış olup yeni tab'ına ihtiyaç vardır.
6. Mustafa Cennâbî, *El-eylemu'z-zâhir fi ahbari'l-evâil ve'l-evâhir* (Arabça), Nur-ı Osmaniye Ktb. nu. 3098. Türkçe tercümesi aynı yer nu. 3099 - 3102.
7. Âsafî Mehmed Paşa, *Şecaatnâme*, Üniversite Ktb. TY. nu. 6043.
8. Hoca Sa'düddin, *Tacü't-tevârih*, 1863 senesinde İstanbul'da basılmış olup yeni tab'a ihtiyaç vardır.
9. Âlî, *Kühü'l-ahbar*, İstanbul'un fethine kadar olan kısmı 1860 - 1868 senesinde İstanbul'da basılmışsa da yeni bir tab'a ihtiyaç vardır. Basılmamış kısımlarını muhtevi nüshalar Nur-ı Osmaniye Ktb. nu. 3400 - 3409, Es'ad Efendi nu. 2161.
10. Mustafa Selânikî, *Selânikî tarihi*, 1591 senesine kadar olan kısmı 1864 senesinde İstanbul'da basılmışsa da yeni bir tab'a ihtiyaç vardır. Basılmamış kısımlarını muhtevi nüshalar Veliyüddin Efendi nu. 2368, Es'ad Efendi Ktb. nu. 2259.
11. İbn-i Yusüfu'i-vâ'iz, *El-fütuhâtü'l-Muradiyye* (Arabça), Âtîf Efendi Ktb. nu. 1912.
12. İbrahim Peçevî, *Peçevî tarihi*, 1866 senesinde İstanbul'da basılmış olup yeni tab'a ihtiyaç vardır.
13. Kâtib Çelebi, *Fezleke*, 1869 - 1870 senelerinde İstanbul'da basılmış olup yeni tab'a ihtiyaç vardır).
14. Aynı müellif, *Takvimü't-tevârih*, 1773 senesinde İstanbul'da basılmış olup yeni tab'a ihtiyaç vardır).
15. Karaçelebi-zâde Abdülâziz, *Ravzatü'l-ibrâr*. 1645 yılına kadar olan kısmı 1867 senesinde Bulak matbaasında basılmıştır. Basılmamış kısımları muhtevi nüshalar Ayasofya Ktb. nu. 3047, Nur-ı Osmaniye Ktb. nu. 3149 - 3151.
16. Fındıklılı Silâhdar Mehmed, *Silâhdar tarihi*, 1654 - 1694 senelerine kadar olan kısmı İstanbul'da 1928 senesinde basılmıştır. Basılmamış kısmı muhtevi nüsha Veliyyüddin Efendi Ktb. nu. 2369.
17. Hezârfen Hüseyin Çelebi, *Tenkihü't-tevârih-i mülûk*, Ayasofya Ktb. nu. 3166, Es'ad Efendi Ktb. nu. 2239³.

² Bu eser 107 numaralı *Askerî Mecmua*'nın eki olarak 1937 yılında kısaltılıp metni günlük konuşma diline çevrilmek suretiyle İstanbul'da basılmış isede bu tab'ın şüphesiz ki ilmi değeri yoktur.

³ 1672 senesine kadar gelen bu cidden mühim eserin müellifi Hezârfen Hüseyin Efendi'nin, Osmanlı Devleti Teşkilâtı Tarihi için pek kıymetli bir hazine olan *Hezar-*

18. Mustafa Naimâ, *Ravzat'ül-hüseyn fi hülâsat-ı ahbari'l-hafikeyn*. 1591 yılından sonrası 1734 senesinde İstanbul'da iki cild halinde ve 1843, 1863, 1866 senelerinde yine İstanbul'da altı cild halinde basılmıştır. Diğer üç tab'ına Müteferrika tab'ı adı ile anılan ilk baskı esas tutulmuştur. Yeni tab'a ihtiyaç vardır. Basılmamış kısımları muhteva nüshalar Bayezid Ktb. nu. 4917, Topkapı Sarayı-Hazine Ktb. nu. 1332, Topkapı Sarayı-Revân Ktb. nu. 1169. Diğerleri Bayezid Ktb. nu. 4910, Yıldız Ktb. nu. 2260, 5948, 6015, 6039 - 6040.

19. Ahmed b. Lûtfullah, Müneccimbaşı, *Câmi'ü'd-düvel*. 1672 senesine kadar olan vukuat için ihmali câiz olmiyan bir mehzadır. Dayandığı kaynakların kemmiyet ve keyfiyeti insanı şaşkırtacak kadar çok ve yüksek, aynı zamanda terkip kabiliyeti emsalsiz bir müellifin kaleminden çıkmış olan bu aslı arabça eser şâir Ahmed Nedim triyâsetinde bir hey'et tarafından - maalesef kısaltılarak - türkçeye tercüme edilmiş ve 1868 senesinde İstanbul'da üç cild halinde basılmıştır. Lâkin, mütercimın kısaltması eserin ilmî kıymet ve hüviyetini tamamen ihlâl ettiğinden ancak aslından istifade olunabilir. Bunun için de tenkîdî tab'a ihtiyaç vardır. Basılmamış orijinal nüshalar Bayezid umumî Ktb. nu. 5019-5020, Süleymaniye Es'ad Efendi Ktb. nu. 2101 - 2103, Murad Molla Hamidiye Ktb. nu. 915.

20. Esirî Hasan b. Hüseyin, *Mi'yarü'd-düvel ve misbarü'l-milel*, Es'ad Efendi Ktb. nu. 2101 - 2110, Hekimoğlu Ktb. nu. 803.

21. Küçükçelebi-zâde İsmail Âsım, *Tarih-i vekayi'*, İstanbul'da 1741 ve 1865 senesinde basılmış olup yeni tab'a ihtiyaç vardır.

22. Mustafa Sami, Hüseyin Şakir, Mehmed Subhi tarihleri. İstanbul'da 1783 yılında basılmış olup yeni bir tab'a ihtiyaç vardır.

23. Süleyman İzzî, *Tarih-i vekayi'*, 1786 senesinde İstanbul'da basılmış olup yeni tab'a ihtiyaç vardır.

24. Ahmed Vâsıf, *Mehâsinü'l-asâr ve hakayikü'l-ahbâr*, 1804 senesinde İstanbul'da; 1827/8 ve 1830 senelerinde iki defa Bulak matbaasında basılmış olup yeni tab'a ihtiyaç vardır. Mevcud üç zeyli de basılmamıştır.

fen Kanunnâmesi adıyla tanınmış *Telhisü'l-began fi kavânin-i Âli Osman* ndlı eserinin Roma'da ve Paris Millî Kütübhanesinde birer nüshaları vardır. İkisininin tedkikinden Paris nüshasının Roma nüshasından dikkatsizce ve hatalı olarak istinsah edilmiş olduğu anlaşılıyor. Roma nüshası her cihette mükemmel ve itimada şayandır. Bu eserden bir nüshanın da Moskova İlimler Akademisi kütübhanesinde bulunduğunu duydum; a- da mahiyeti hakkında hiç bir bilgi yoktur. Maâmafih, nihayet Roma nüshası derecesinde olabilir. Bu eserin ve *Tenk'ühü't-tevârih*'in ne olur a olsun bir an evvel ilmî neşirlerini meydana getirmek lizimdir.

25. Sahhaflar şeyhi-zade Mehmed Es'ad, *Tarih-i Es'ad Efendi*, Süleymaniye Es'ad Efendi Ktb. nu. 2083 - 2084⁴.

Böylece Osmanlı tarihi için orijinal olan bu 25 kaynağın hiç bir araştırmacı için kâfi ve tatminkâr malzeme halinde olmadığı anlaşılacaktır. Halbuki bunlar, Osmanlı Tarihi ile meşgul olanların şimdiye kadar kullanmış oldukları kaynakların başlıcalarını teşkil etmektedir.

B : Şimdiye kadar kendilerinden esası şekilde hiç istifade edilmemiş bâkir kaynaklar:

1. Şifahî kaynaklar: Halk masal ve hikâyeleri, destanlar, menkıbeler, halk arasında yaşayan ve devam eden rivayet ve anekdotlar v.s. bugüne kadar nihayet Türk edebiyatı tarihi ile meşgul olanların tedkik sahası içinde kalmış olup tarihçilerimiz tarafından lâyük oldukları ehemmiyetle ele alınmamış, üzerlerinde durulmamış, bu işin hususî metoduyle elenip tarih için malzeme olabilecek kısımları tefrik ve tedkik olunmamıştır. Bu hususta Türk Edebiyatı Tarihinin bilhassa folklor kısmında ihtisası olan elemanlarla kollektif bir çalışma sistemi kurmak, birlikte yurdun muhtelif bölgelerini ekipler halinde dolaşarak şifahî kaynakları evvelâ tamamen derlemek, sonra tasnif etmek ve nihayet değerlendirmek lâzımdır.

2. İstanbul dışında bulunan resmî kütüphanelerin Osmanlı Tarihi için ihtiva ettikleri malzemenin henüz tamamı maalesef meçhulümüzdür. Bu hazineler, bu bakımdan dikkatle taranmağa cidden muhtaç durumdadırlar. Bu işin bugüne kadar yapılmamış olması afv olunamaz bir ihmaldir. Bundan doğan netice ise yurdumuzda kitab halinde bulunan kaynakların, mikdarı ve ehemmiyet derecesi bizce meçhul bir kısımdan tamamen habersiz bulunuşumuzdur. Binaenaleyh, mevcut fihristler hiç nazar-ı itibare alınmadan bu kütüphanelerin muhtevası başdan başa elden geçmeğe muhtaçtır. Bunun için de bu işten anlayan mütaahassis elemanlardan tereküb edecek müteaddid ekiplerin bir an evvel faaliyete geçmeleri lâzımdır. Memleket için büyük bir ihtiyacı kar-

⁴ Bu cedvele *Solakzade* veya *Raşid* tarihleri nev'inde orijinal olmayan eserlerle orijinal tarihlere kaynak vazifesi görmüş diğer eserler ve Şehnâme tarzında yazılmış olanlar alınmamıştır. Maamafih, Osmanlı tarihçileri kaynaklarını çok zaman telhisen naklettiklerine göre, bunların da yeni baştan tetkiki ve öbürlerinin tenkidi tab'larına vücuda getirilirken bu kaynakların atlanan veya telhisen nakl olunan kısımlarının bunlara usulü dairesinde ilâvesi lâzımdır. Nitekim son zamanlarda *Vâsîf tarihi*'nin kaynaklarından *Hâkim tarihi* hakkında değerli asistan Bekir Kütükoğlu tarafından yapılan araştırma, kaynakları metodlu bir şekilde tedkik edilmeden bu cins eserlere itimad etmenin tedkikçileri ne büyük hatalara sürüklüyebileceğini meydana çıkarmıştır. (bk. Bekir Kütükoğlu, *Müverrih Vâsîf'in kaynaklarından Hâkim tarihi*, *Tarih Dergisi*, c. V, s. 8, c. VI, s. 9, c. VII, s. 10, İstanbul, 1953-54).

şılacağına şübhe olmayan bu elde edilecek malzemenin, tenkidi ve şahlilî tab'ıları ise ayrı mütahassıslar tarafından yapılmığa muhtaçtır⁵.

3. Yine İstanbul dışında bir çok eski âilelerin sahib bulunduğu eserlerle, halkın elinde kalmış ve çoğu ananevi bir titizlikle muhafaza olunmuş vesikaların mahiyetinden tamamen habersiz bulunmaktayız.

4. Bir kısım Avrupa kütüphanelerindeki Türk vesikaları: (Gerçi mühim merkezlerdeki tanınmış kütüphanelerde bulunan Türk Tarihi ile ilgili malzeme hemen tamamen malûm şeyler ise de), ikinci ve hattâ üçüncü derecedeki Avrupa şehirlerinde mevcut kütüphanelerde henüz bâkir vaziyette bulunan malzeme, tedkik ve neşircilerin himmetini beklemektedir⁶.

5. Vaktiyle İmparatorluk hududu içinde bulunup şimdi müstakil olan devletlerin muhtelif şehirlerinde bulunan ve tarih malzemesi olmak bakımından birinci derecede ehemmiyetli olan şer'î mahkeme sicillerini de bu meyanda bahis konusu etmeliyiz⁷.

6. Konsolosluk rapor ve sicilleri: Gerek Osmanlı Devletinin ve gerek Akdeniz bölgesinin - bilhassa ticarî ve iktisadî faaliyeti ile tanınmış - muhtelif liman şehirlerinde mevcut bulunmuş olan çeşidli milletlere mensub konsolosların rapor ve sicilleri, ancak neşir sahasına intikal etmeğe başladıktan sonra Osmanlı tarihi çalışmaları için ne derece mühim ve ne kadar bâkir malzeme oldukları meydana çıkmıştır. Bu rapor ve sicillerin, devrin bütün siyasi, ticarî ve iktisadî

⁵ İstanbul kütüphaneleri de bu bakımdan tamamen malûmumuz değildir. Mevcud fihristlerin ne derecede işe yaramaz oldukları bu işlerle meşgul olanların malûmudur. Gerçi İstanbul kütüphanelerinde mevcut tarih yazmaları üzerinde çalışılmış ve bir kısım kataloglar da neşrolunmuş ise de, bu neşirlerin hatasız ve aranan kifayeti tamamen hâiz olduklarını kimse id lia edemez. Ben şahsan bu küçük monografiyi hazırlamak için bunlardan istifade etmiş olmakla beraber, bu işe hatta yeniden başlamak ve daha esaslı bir sistemle sona erdirmek icab ettiği kanaatindeyim. Anadolu kütüphaneleri için yapılan en faydeli çalışmalardan biri ise İsmet Parmaksızoğlu'nun son zamanlarda Manisa kütüphaneleri için neşre başladığı - henüz bir fasikülü çıkmış olan - katalogdur. (Bk. İsmet Parmaksızoğlu, *Manisa kütüphaneleri Tarih ve Coğrafya Yazmaları Katalogu*, İstanbul 1952).

⁶ Meselâ 80.000 nüfuslu Göttingen şehrinin bir milyon cilde mâlik Üniversite kütüphanesinde tamamı tedkik ve neşir olunmamış, buraya nasıl intikal etmiş oldukları ayrıca meçhul bir keyfiyet olan authentique mahiyette Türk vesikalarının bulunduğu pek kıymetli dostum Dr. Ercümen Kuran şahsan bana haber vermiştir. Bunun yanında haber alamadığımız nelerin bulunduğunu ise şimdilik ancak Allah bilir.

⁷ Bu arada, Selânik şehri şer'î mahkeme sicillerinin rumcaya tercüme olunarak neşredildiklerini haber aldım da, bunları şahsan görüp tedkik etmek fırsatını bulamadığım gibi haklarında yazılmış bir tetkike de rastlamadım. Bu yüzden tercümelemin sihhati, neşrin metodu ve malzemenin mahiyeti hakkında bir fikre sahib değilim.

olaylarının resmi ve sadık aynası oldukları aşikârdır. Bugün bunlar tamamen neşir ve lâyikiyle tedkik olunmadan bir çok meselelerin kat'iyen izah edilemeyeceği anlaşılmaktadır.

7. Billhasa son zamanlar tarihi için Avrupa'nın muhtelif şehirlerinde bulunan Türk elçiliklerinin arşivleri. Bu elçiliklerde on dokuzuncu yüz yılın ortalarından itibaren biriken vesikalar bugün ancak bir yığın halinde ve istifade edilmez vaziyette olup üstelik muayyen bir tarihe âid olanlarının artık oralarda bulunmalarının hiç bir mâna ve lüzumu dâ kalmamıştır. İlk yapılacak iş, onları yurda getirerek arşiv mütahassıslarına tasnif ettirip tarihçilerin istifadelerine sünmaktır.

C : Şimdiye kadar kendilerinden kısmen ve kifayetsiz şekilde istifade edilmiş olup muhtevalarının büyük kısmı bâkir olan kaynaklar.

1. Başvekâlet Arşivi: Osmanlı tarihi ile meşgul yerli ve yabancı ilim adamlarının - pek az istisnalarla - bu hazineden henüz ieabi kadar istifade etmemiş olduklarını itiraf etmek lâzımdır⁸. Başvekâlet Arşivinde Osmanlı tarihinin çeşidli devreleri için ve çeşidli mevzu'da olmak üzere daha pek çok bâkir malzeme vardır ve bu malzeme tamamen tedkik edilip değerlendirilmeden Osmanlı Tarihi babında bir satir yazı yazmak bile çok tehlikelidir. Bu arşivde çalışırken mevcut tasnif ve kâtalöglara bağlı kalmıyarak malzemenin umumî heyetine ve keyfiyetine nüfuz etmek lâzımdır. Kâtalöglar ekseriyetle pek az şey ifade eder ve değerleri ise onları vaktiyle hazırlamış olanların değerini aşmaz⁹.

2. Türkiyede mevcut bütün kitabeler tamamen tesbit ve tedkik edilmemiştir. Kaç zamandır muhtelif kimselerin, muhtelif vesilelerle üzerinde çalışmış oldukları hep mâlûm ve aynı şeylerdir. Türkiye'de mevcut kitabelerin ise yalnız bunlardan ibaret olmadığı muhakkaktır. Üstelik buna, İmparatorluğun yayılmış bulunduğu sahalarda mevcut olan ve bugün millî hududlar dışında bulunan yerlerdeki ki-

⁸ Bu arada meşhur eseriyle tarih telâkkisinde bir inkilâb yaratan Braudel bile kendisinin de itiraf ettiği vechile - bu hususu ihmal etmiş, neticede ise kitabında Doğu Akdeniz bölgesine âid bâzı meselelerin halli kısmı muallâkta kalmış ve kısmen sadece faraziyelere istinad etmiştir (bk. Fernand Braudel, *La Méditerranée et le Méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Paris 1949).

⁹ Başvekâlet arşivinde bir ilim adamının kendi ihtisas sahasına göre hangi malzemenin, ne şekilde ve ne dereceye kadar istifade edebileceğini topluca anlatan yol gösterici ve arşivi muhteva bakımından tanıtıcı bir eserin de henüz mevcut olmadığını ve buna daima şiddetle ihtiyaç duyulduğunu göz önüne alarak arşivdeki on yıllık teesübame istinaden böyle bir eser hazırlamış bulunduğumu ve bunun yakında intişar sahasına çıkacağını haber verebilirim.

tabeleri de ilâve etmek lâzımdır¹⁰. Yurdun her tarafında pek dağınık bir şekilde bulunan, başta mezarlıklar olmak üzere türbe, cami, mes-cid, medrese, imaret, han, hamam, kervansaray, çeşme, mekteb v.s. nev'inden dinî [ve ictimai] hayatımıza âid kalıntılar, evvelâ dikkatle araştırılıp hepsi mutlak olarak tesbit edildikten sonra derlenip tasnifi olunmağa şiddetle muhtaç durumdadırlar¹¹.

3. Türkiyede bulunan şer'î mahkeme sicilleri: Şimdiye kadar bunların pek azı incelenmiş olup Millî Eğitim Bakanlığının emrinde olmak üzere bir kısmı Ankara'da Etnografya müzesinde, bir kısmı İstanbul'da Topkapı-Sarayı müzesinde ve diğerleri Diyarbakır, Van, Adana, Hatay, Konya, Niğde, Afyonkarahisar, Sivas, Kütahya, Bursa,

¹⁰ Osmanlı imparatorluğundan ayrılan devletler içinde kendi topraklarında kalan bu cins kitabeler ve her türlü tarih malzemesiyle en fazla Yugoslavlar meşgul olmuş, bunları mükemmelen tedkik ile oldukça geniş ölçüde neşretmişlerdir (Bk. 1950 yılına kadar: *Glasnik - Bulletin de musée de la République Populaire de Bosnie et Herzégovine à Sarajevo*, Sarajevo, 1889 - 1950, 1950 den sonrası için: Prilozi - *Revue de philologie orientale et d'histoire des peuples Yougoslaves sous la domination Turque*, Sarajevo, 1950... ve *Documents Turcs pour l'histoire Macédonienne 1800 - 1801*, f. 1, Skopje, 1951...; Mirza Safvet Basagic, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine od 1463 do 1850 godine* (1463 tarihinden 1850 tarihine kadar Bosna-Hersek mazisine dair kısa rehber), Sarajevo, 1900; Fehim Bajraktarovic, *Turski dokumenti Manastira Sveta Trojice kod Pljivajva* (Taşlıca civarındaki Mukaddes Üçler manastırında mevcut türkçe vesikalar), Beograd, 1935; Sejh Sejjudin Fehmi bin Ali Kemura, *Biljeske iz prošlosti Bosanskih katolika i njihovih bogomolja* (Bosna katolikleri ve ma'bedlerinin mazisine dair notlar - Şer'î mahkeme sicillerine göre -) Sarajevo, 1916; *Prvi Srpski ustanak* (İlk Sırp kıyımı-Türkçe vesikalara göre -), Sarajevo 1916; *Sarajevske muftije od 926/1519 do 1334/1916* (926/1519 tarihinden 1334/1916 tarihine kadar Sarajevo müftüleri), Sarajevo 1916; Hamdija Kresevljakovic, *Sarajevska carsija i njeni esnafi i obrti za Osmanlijske uprave* (Osmanlı idaresinde Sarajevo çarşısı ve bu çarşının esnafı ve sanatları), Zagreb, 1927; aynı müellif, *Hamami u Bosni i Hercegovini* (Bosna-Hersek hamamları), Beograd, 1937, Tayyib Okie, *Jedan nas zaboravljeni istoricar XVIII veka* (XVIII. yüzyıla âid unutulmuş bir tarihçimiz), Gajret almanagi, Sarajevo, 1938; Alija Nametak, *Islamski kulturni spomenici Turske periode u Bosni i Hercegovini* (Bosna-Hersek'te Türk devrinden kalma islâm kültür yadigarları), Sarajevo 1930; Fahim Efendić, *Dragomant, kancelarija Turska a Dubroviku* (Dubranvik'deki tercümanlar ve Türk bürosu), Gajret almanagi, Sarajevo 1940; *Glasnik Vrhovnog Islamskog starjestinstva*, Sarajevo, 1933-1944 i Nova Serija 1949-1950..., v.s.). Bu arada Duda'nın ve Evans'ih meşhur eserlerini de zikretmek lâzımdır (bk. Herbert Duda, *Balkantürkische Studien*, Wien, 1949; J. Arthur Evans, *Trough Bosnia and the Herzegovina*, London, 1876).

¹¹ Bünlerden sarf-ı nazar, İstanbul, Bursa, Edirne gibi Osmanlı devletine merkezlik etmiş şehirlerin mezarlık sicilleri bile bugüne kadar hazırlanmamıştır. Halbuki icab ettikleri şekilde korunmadıkları için her geçen yıl bunların biraz daha harap olmasına ve gittikçe istifade edilmez hale gelmesine sebep olmaktadır. Bu hususta harcanmış şükranla anmağa değer çalışmalar vasa da, bunlar hem kemmiyet ve hem de keyfiyet bakımından kifayetsizdir.

Manisa, İzmir, Bergama, Antalya, Kastamonu ve Sinop müzelerinde ve dağınık bir halde bulunan şer'î mahkeme sicilleri, gerek tarih ve miktarları ve gerek muhtevâları bakımından araştırmacılar için emsâlsiz bir malzeme topluluğu teşkil etmektedirler. Her şeyden evvel bunları muntazam bir şekilde ve ilmi bir metodla neşretmek lâzımdır. Bir taraftan Başvekâlet Arşivini ve bilhassa Divan Sicillerini tamamlayıcı mahiyette olan ve bir taraftan ise mahallî hususiyetleri ve olayları aksettiren ve kazâî murakaba altında teşekkülleri sıhhatleri hakkında en büyük teminat olan bu malzeme böylece neşredilmemiş bulunmadıkça ve üzerlerinde ieâb eden ehemmiyetle durulmadıkça Osmanlı Tarihi araştırmalarının neticesinde hatadan hataya düşmek ve karanlık, hâl ve izahı imkânsız meseleler karşısında kalmak tabii bir akıbetir.

4. Türkiye dahilindeki diğer arşiv malzemesi: Tapu ve Kadastro, Vakıflar umum müdürlüklerinin elindeki evrak ve defterler, Adliye vekâleti evrak mahzeninde bulunan belgeler, İstanbul Müftülüğü arşivi, Topkapı sarayı müzesi arşivi ile eski Maliye ve Millî Müdafaa vekâleti emrindeki eski Harbiye, Bahriye ve Tophane, Maarif, Hariciye ve Bahriye nezaretleri arşivlerinde bulunan bütün malzeme tedkike muhtaç durumdadır.

5. Türkiye dışındaki arşivler: Osmanlı tarihi bakımından bunların başında gelenler Venedik, Papalık, Dubrovnik (Eski Ragüza) ve Viyana arşivleridir. Venedik ve Papalık arşivleri, bütün iddialara rağmen, hatta Hammer gibi bir müdekkik tarafından bile oldukça üstünkörü gözden geçirilmiştir. Bunun başlıca saikleri belki de buralardaki vesika adedinin pek fazla oluşu ve gereği gibi tertibli bulunmayışlarıdır. Dubrovnik arşivinin hattâ on dördüncü yüz yıldan itibaren Osmanlı tarihi ile birinci derecede ilgili vesikalarla ne dereceye kadar tıklım tıklım dolu olduğunu son neşirler meydana koymaktadır¹². Üstelik bu arşiv Osmanlı tarihçileri için hemen tamamen bâkirdir¹³. Lâkin bu son saydığımız kaynaklardan istifade etmek için mutlaka pek iyi lâtince bilmek lâzımdır. Binaenaleyh, hiç vakit geçirmeden Lâtince

¹² İvan Bozic, *Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku* (XIV. ve XV. yüzyıllarda Dubrovnik ve Türkiye), Beograd, 1952; Glisa Elezovic, *Tarski Spomenici (Documents Turcs Tom I, Livre 1 - 2)*, Beograd, 1940 - 1952; Ciro Truhelka, *Tursku-Slovenski spomenici Dobrovnacke Arhive* (Dubrovnik Arşivinde slav dilinde Türk vesikaları), Glasnik Zemaljskog Muzeja, Sarajevo, 1911.

¹³ Yine Yugoslavyada Saraybosna, Şibenik ve Zadar'da bulunan arşivler bizim için pek mühim olduğu gibi, Türk ve müslümanlarla meskûn mahallerde meveud resmî ve hususî kütüphanelerde Osmanlıların siyasi, idarî ve kültürel tarihiyle alakalı pek çok bâkir malzemenin mevcudiyetinden şahsan haberdar bulunuyorum.

bilen genç, kâfaları yeni tarih görüşüne ve modern çalışma tekniğine göre ayarlanmış elemanlar yetiştirerek buralara ekipler halinde göndermek bizim için ihmalî asla câiz olmıyan bir zarurettir. Bunun gibi diğer Avrupa arşivleri de bir daha tarafımızdan gözden geçirilmeğe muhtaçtır. Bu arada Cenova, Roma, Madrid Lizbon, Londra, Moskova ve Varşova arşivleri pek çok şeyler vaad etmektedirler. Lâkin maalesef bu son iki kaynaktan faydalanmak bizim için ve bütün hür dünya ilim âlemi için şimdilik imkânsızdır. Bundan maada, Osmanlı devleti ile münasebette bulunmuş bütün devletlerin Hariciye Arşivleri de bu bakımdan birinci derecede mühimdir.

Netice olarak, bu saydığımız kaynaklardan kolaylıkla ve emniyetle istifade edilmedikçe Osmanlı Tarihi sahasında harcanmış bulunan ve harcanacak olan emekler tamamen boşa gitmiş gayretlerden ibaret kalmağa mahkûmdur. Bilhassa terkibi eserler meydana getirmek iddaa ve vaziyetinde bulunanlar için ise bu şartlar tahakkuk etmedikçe gayelerine doğru bir adım bile atmağa imkân yoktur. Aksi halde taş, kum, çimento, kereste, çivi ilh... bulunmadan bina inşa etmeğe kalkışan bir mimardan farkları kalmaz. Esasen Osmanlı Tarihçilerinin hemen elli senedir - pek hâdir istisnalarla - orijinal ve terkibi eserler verememişlerinin, çalışmalarının ya basit monografiler çerçevesi içinde kalışının veya tâklid ve tekrar hududunu aşamayışının başlıca sebebi bu kaynaklardan ve netice itibariyle yeni bir şey yapmaktan mahrum bulunuşlarıdır.

Şü halde, ilk yapılacak iş her ne bahasına olursa olsun bütün bu kaynakları Osmanlı tarihçileri için istifade olunur hale kalb ile dile getirmenin çaresini bulmaktır. Yoksa onlar sustukça ne söylenirse söylensin boştur. Seri halinde muhtelif ihtisaslara sahip yeni elemanlar yetiştirip ekipler halinde bu kaynaklara hücum ve onları mağlub etmeğe mecburuz. Orijinal ve terkibi eserler vermeğe ancak ondan sonra sıra gelebilir.